

УДК 316.423.3

В.Казаков,
кандидат соціологічних наук

УКРАЇНА, ЄВРОМАЙДАН 2013–2014: РЕВОЛЮЦІЯ?

У статті досліджуються події у Києві, на Майдані, у 2013–2014 рр. з точки зору питання, чи революція це? Розв'язання цього питання пропонується крізь призму низки визначень феномену революції. З точки зору одних визначень означені події відповідають основним атрибутам революції. З точки зору інших – оцінка подій як революції є проблематичною.

В статье исследуются события в Киеве, на Майдане, в 2013–2014 гг. с точки зрения вопроса, революция ли это? Решение поставленного вопроса предлагается сквозь призму ряда определенных феномена революции. С точки зрения одних определенных данные события соответствуют основным атрибутам революции. С точки зрения других – оценка событий как революции является проблематичной.

The paper studies the events taking place at the Independence Square (Maidan) in Kiev during November 2013 – February 2014, trying at the same time to find the answer to the following question: were these events a revolution? The author proposes to solve this question through the prism of various definitions of the phenomenon of revolution. According to some definitions the mentioned events possesses all key attributes of the revolution, while from the standpoint of others it is rather problematic to consider these events as a revolution.

Ключові слова: революції, влада, зміни, клас.

Ключевые слова: революция, власть, изменения, класс.

Keywords: revolution, power, changes, class.

Сьогодні багато політиків, учених, особливо у засобах масової інформації, події, які розпочалися у 2013 р. і тривають досі, визначають як революцію. У зв'язку з цим з-поміж низки питань, серед яких найважливішим є проблема оцінки цих подій, міститься й таке, як чи є це

революцією. І якщо так, то що це за революція? Проти кого, за що і т.п. Тобто, власне, яким є характер цієї революції?

Варто зауважити, що політико-соціальні протести, які розпочалися у Києві 21 листопада 2013 р., уже 24 листопада, під час штурму будівлі Кабінету Міністрів України, її учасниками були проголошені як революція. Цей факт значною мірою актуалізує і конкретизує вищевказані питання. По-перше, що таке революція і чим вона відрізняється від інших форм політичного і соціального протесту, які її атрибутивні ознаки? По-друге, якщо в Україні відбувається революція, то яка саме, який її характер, причини, соціально-політичні сили, які мотиви цих сил, у чому полягають вимоги і бажання її учасників, проти кого спрямовані їхні дії тощо?

Термін “революція” має вельми романтичний, героїко-подібний, вражаюче впливовий характер, і у цьому сенсі може використовуватися різними політичними силами для мобілізації та організації мас з будь-якою метою і для вирішення будь-яких завдань. Тому без відповідей на зазначені питання, навіть вельми спрощених та схематичних, говорити про революцію 2013–2014 рр. в Україні допоки є справою передчасною, безпідставною.

У соціології революції та інших науках про революцію (наприклад, конфліктології тощо) існує чимало її визначень. Одним із принципових відмінностей між ними є розуміння революції, по-перше, переважно як процесу – зміни (руху), по-друге, як зміни-результату, або кажучи простіше і схематичніше, революція – це є процес зміни або революція є результатом зміни.

Розмірковуючи більш конкретно, можна сказати, що, по-перше, революція – це масові, масштабні, як правило, загальнонаціональні дії самоорганізованого населення або того чи іншого окремого суб’єкта (класу, низки соціальних груп тощо), часто, але не завжди обов’язково, збройні або насильницькі дії, спрямовані проти офіційної, поки що легальної і легітимної влади. Такі дії відбуваються поза правовим, і особливо поза конституційним полем.

По-друге, революція політична – це зміна влади панівного класу, революція соціальна – це зміна або заміна соціально-економічної системи (ладу, формації тощо), тобто зміна панівного типу власності, типу господарювання, управління, соціальної структури, спілкування, способу життя, типу культури тощо.

По-третє, революція – це обов'язкове об'єднання наведених її розумінь. Можна вказати і на непряме, тобто на опосередковане – четверте – розуміння революції. В його основі, як методологічні, – ідеї деяких відомих учених, дослідників, зокрема Томаса, Кондратьєва та ін. Перший стверджував, що коли люди визначають ситуації як дійсні, то вони насправді є дійсними за своїми наслідками. Другий вважав, що люди за допомогою свого перетворюючого мислення створюють нову, іншу реальну, а не об'єктивну, реальність, яку Кондратьєв називав “справжньою реальністю”.

Іншими словами, знову ж таки доволі схематично і дискусійно, якщо люди визначають Євромайдан як революцію, то він і є революційним за своїми наслідками, і ці революційні наслідки виникають як результат перетворюючого революційного мислення і революційної дії, що створюють нову “справжню реальність”, тобто революцію.

У цьому сенсі вельми значущими і цікавими є емпіричні дані, отримані 2014 р. в результаті проведеного Інститутом соціології НАН України щорічного моніторингу “Українське суспільство: 1992–2014 рр.”.

Так, на запитання “Як би Ви охарактеризували масові протести в Києві та регіонах у грудні 2013 – лютому 2014 років?” (Можна вибрати кілька варіантів відповіді) – 47,8% респондентів відповіли: “як народне повстання проти влади”, 21,9% – “як революцію”, ще 15,4% – “як політичний протест”, 7,6% – “як бунт”, 14,4% – “як незаконне захоплення влади” і 7,2% – “як військовий (збройний) переворот”, а 9,3% опитаних не змогли відповісти на поставлене запитання. При цьому, якщо взяти до уваги існуючу в соціології революції (і в соціології конфлікту) точку зору, що бунт та народне повстання, які отри-

мали перемогу, стають революціями, а ті, що зазнали поразки, – так і залишаються бунтом і просто повстанням, то виходить, що 77,3% опитаних вважають Євромайдан саме революцією. Тобто, власне, з такої точки зору (четвертої) наведеної вище, події, які мали місце на Євромайдані, цілком обґрунтовано можна визначити саме як революцію.

Щодо першого визначення революції. На запитання моніторингу *“Чи брали Ви участь в акціях протесту проти влади в грудні 2013 – лютому 2014?”* лише 4,3% респондентів дали позитивну відповідь (“брав участь в акціях у Києві”), ще 5,3% обрали відповідь “брав участь в іншому місті”, 9,5% – “допомагали мітингувальникам продуктами, грошима тощо”. Не брали участі в акціях протесту 82,1% опитаних.

Цікавими є відповіді респондентів і на інше запитання *“Чи підтримували Ви в цілому вимоги учасників акцій протесту на Євромайдані або на антимайдані?”*. 41,2% опитаних відповіли, що підтримували Євромайдан з самого початку, а 28% зізналися, що не підтримували Євромайдан тоді і не підтримують тепер.

Однак майже кожна революція є не тільки піком і формою громадянської війни, а й супроводжується контрреволюцією, протидією їй різних соціально-політичних сил. До останніх можна віднести антимайдан, який “підтримували з самого початку” 4,8% респондентів. Для “нейтралізації” антимайдану і протистояння силам правоохоронних органів офіційної влади Майдан був змушений самоорганізовуватися (створювати сотні самооборони, організувати регулярні віча тощо). Тобто можна сказати, що майже кожен п’ятий мешканець України у тій чи іншій формі брав участь у подіях на Майдані в Києві та інших містах країни, а самі вони були масовими й організованими, спрямованими проти офіційної влади, і за цими якостями вони підпадають під ознаки першого визначення революції. Водночас доволі проблемною є оцінка масових протестів з погляду другого, зазначеного нами, визначення революції.

І тут виникають питання. По-перше, чи відбулася зміна влади панівного класу? Точніше, який клас повинен був прийти до влади і прийшов? Напрошується вельми проста схематична відповідь: середній клас (що таке середній клас – це вже питання інше).

За даними моніторингу на запитання *“Чи могли б Ви віднести себе до середнього класу в Україні?”* 37,9% респондентів відповіли, що *“мабуть, так”* (2013 р. таких було 33,5%), 49,7% обрали варіант *“мабуть, ні”* (2013 р. їх було понад половина опитаних – 55,8%).

Цікавими видаються відповіді й на інші запитання. Так, на запитання *“Як би Ви оцінили матеріальне становище Вашої сім’ї у цілому?”* більше половини (52,2%) опитаних обрали відповідь *“середній”* (але це не означає, що вони відносять себе до середнього класу), ще 40,1% оцінили свій стан як *“бідний”*, 6,3% – як *“злидений”*, а 1,1% – як *“заможний”*, і лише 0,2% визначили матеріальне становище своєї сім’ї як *“багатий”*.

У відповіді на запитання щодо щаблів соціальної драбини (*“Уявіть собі, що на щаблях якоїсь “драбини” розташовані люди з різним становищем у суспільстві: на найнижчому щаблі – ті, хто має найнижче становище, а на найвищому – ті, хто має найвище становище. На якому із цих щаблів Ви б розташували себе”*) третина опитуваних (32,4%) віднесли себе до третьої позиції, ще третина (33,2%) – до четвертої, до другої віднесли себе 13,2% і до п’ятої – 11,5%. Решта опитаних (близько 10%) обрали інші позиції.

Загалом 65,6% опитуваних (а це дві третини респондентів) на соціальній драбині розташували себе на середніх позиціях. Тобто від 37,9% до 65,6% опитуваних по-різному тлумачать для себе поняття середнього класу. Така різноманітність може збільшитись, якщо взяти до уваги відповіді респондентів і на інші запитання (наприклад, на запитання щодо оцінки матеріального рівня життя своєї сім’ї (оцінка за 11-бальною шкалою, де 0 балів – найнижчий, а 10 балів – найвищий рівні). Узагальнивши відповіді ще більш схематично, можна зробити висно-

вок, що за різними критеріями від однієї до двох третин респондентів можуть віднести себе і відносять до середнього класу.

На підставі викладеного і беручи до уваги, що така ситуація багато в чому є закономірною, можна зробити низку таких висновків.

По-перше, середній клас в Україні багато в чому “розмитий” і неоднорідний.

По-друге, така ситуація обумовлює саме існування середнього класу. За Дарендорфом, він є “класом у собі”, тобто існує як різноманітні “латентні угруповання”, які ще не усвідомили свої дійсні та групові інтереси. І насправді, середній клас в Україні де-факто не має своєї політичної партії, яка б визначила політичні цілі і завдання класу, розробила б політичну програму партії і класу, обстоювала і висловлювала його інтереси, представляла його у Верховній Раді.

І тому, по-третє, середній клас в Україні не може поки що отримати владу в країні й стати новим панівним класом, і це поки що ставить під сумнів розуміння Майдану як революції.

Дана проблема (чи була в Україні революція?) ще більше ускладнюється і загострюється, якщо зробити спробу відповісти на запитання, чи змінилася в країні соціально-економічна система.

Систему, яка сформувалася в Україні після набуття нею незалежності, можна, доволі умовно і дискусійно, назвати державним капіталізмом, точніше, його специфічною і, ймовірно, перекрученою, збоченою формою – бюрократичним капіталізмом. За такої умови відбувається не просто злиття або синтез влади і приватної власності, а трансформація ледь не кожного конкретного державного чиновника, бюрократа, на кшталт перетворення якоїсь одиничної особи на приватного власника, а приватного власника як конкретної особи – на державного чиновника, бюрократа. Це відбувається в процесі деінституціоналізації та приватизації влади, держави, статусу і функцій державного службовця. За виконання своїх посадових

обов'язків він починає брати і навіть вимагати від громадян оплату у тій чи іншій формі (у формі хабарів, відкатів, подарунків тощо). Він свідомо створює ускладнення та труднощі для пересічних громадян (черги, вимоги надати додаткові документи тощо) для отримання ними тих чи інших послуг. По суті, бюрократ перестає виконувати свої посадові обов'язки та функції. За допомогою останніх і за допомогою різних засобів і методів у різних їх формах (включаючи опосередковані) бюрократ впроваджується в бізнес, стає приватним власником і створює для себе та реалізує різного роду привілеї, додаткові прибутки (додану вартість).

Своєю чергою, приватний власник не лише підкупує або купує чиновника, включаючи його в свій бізнес (власність), а й сам іде у владу, переважно за допомогою виборів – місцевих, регіональних, загальнонаціональних. В іншому варіанті – впроваджує у владу своїх довірених осіб та за їхньою допомогою реалізує прийняття необхідних йому тих чи інших владних і управлінських рішень задля досягнення своїх приватних інтересів.

Визначати цей різновид капіталізму як олігархічний не зовсім правильно, оскільки він існує і в “найнижчих” структурах суспільства: у школі, лікарні, поліклініці, районних відділеннях міліції, судах тощо. Тобто там, де за надання тих чи інших послуг громадянам, які мають здійснюватися безплатно, беруть у тій чи тій формі плату (офіційно, напівофіційно тощо), прикриваючись формами добродійного внеску або, наприклад, через різного роду фонди.

Організація в Україні волонтерських рухів є не тільки позитивним фактом самоорганізації населення в ході революції (у першому її розумінні), а й свідченням безсилля держави, фактом невиконання нею належним чином своїх завдань і функцій, її деінституціоналізацією. Власне, за такого підходу можна сказати, що зміни старої системи не відбулося, принаймні, як зміни системи, водночас і розуміння Майдану як революції опиняється під питанням.